

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

PHILOSOPHY OF LAW THROUGH THE PRISM OF ETHICAL CATEGORIES

Козій І.В., к.філос.н.,

доцент кафедри історії і філософії

Львівський торговельно-економічний університет

Пігош М.А., старший викладач кафедри історії і філософії

Львівський торговельно-економічний університет

Шевчук А.В., асистент кафедри соціокультурного менеджменту

Львівський національний університет імені Івана Франка

Продемонстровано, що у сучасному світі актуалізується тенденція до відродження духовних цінностей загальнолюдської моралі. Людина ХХІ ст. повинна усвідомити, що сьогодні вона зобов'язана і здатна взяти на себе відповідальність за виживання свого роду й за продовження життя на Землі. Людство повинне обрати правильний варіант своєї поведінки, одночасно віддаючи собі звіт про те, що кожне його рішення містить у собі не лише елемент ризику, а й елемент відповідальності.

З'ясовано, що в історії розвитку етичної думки сформувався понятійний апарат, який визначає загальнолюдські, гуманістичні, моральні цінності. Вони в етиці як науці здобули статус етичних категорій. Категорії – найзагальніші поняття етики, що розкривають сутність морального життя суспільства і людини та закріплюють загальноцінне у ньому як міру людяності. Етичні категорії синтезують знання і досвід про реальність морального життя людства загалом, і окремого суспільства зокрема, з точки зору морального ідеалу як взірця духовно досконалих людини і суспільства.

Як і всяка наука, етика має у своєму розпорядженні багатий арсенал категорій. Саме вони поряд із законами, принципами та методами становлять основу змісту будь-якої науки. Це специфічні вузлові пункти людського пізнання. Своєю чергою юридична етика як певне соціальне явище виступає своєрідною моральною оболонкою міжособистісних відносин. Отже вона покликана олюднювати та одушевлювати відповідний зміст поведінки, який карається законом, а відтак полегшувати шляхи взаєморозуміння. Дослідницька та пізнавальна специфіка юридичної етики полягає саме у тому, що на певній площині власного еволюціонування вона не володіє відповідними науковими критеріями, які б дозволяли стверджувати чи спростовувати визначені результати наукових досліджень.

Згадано та проаналізовано такі етичні категорії як добро і зло, обов'язок, моральна відповідальність, справедливість, сенс життя, щастя, честь, гідність, совість, сором, розкаяння та показано яким чином вони корелюються з філософією права.

Ключові слова: філософія права, добро і зло, обов'язок і моральна відповідальність, справедливість, сенс життя, щастя, честь, гідність, совість, розкаяння.

It has been demonstrated that in the modern world there is a trend towards the revival of spiritual values of universal morality. Man of the XXI century, must realize that today it is obliged and able to take responsibility for the survival of its kind and for the continuation of life on Earth. Humanity must choose the right option for its behavior, while realizing that every decision contains an element of risk, and at the same time, an element of responsibility.

It was found that in the history of the development of ethical thought, a conceptual apparatus was formed that defines universal, humanistic, moral values. They have acquired the status of ethical categories in ethics as a science. Categories are the most general concepts of ethics, which reveal the essence of the moral life of society and man and fix the universal value in it as a measure of humanity. Ethical categories synthesize knowledge and experience about the reality of the moral life of humanity in general, and individual society in particular, from the point of view of a moral ideal as a model of spiritually perfect man and society.

Like any science, ethics has a rich arsenal of categories at its disposal. They, along with laws, principles, and methods, form the basis of the content of any science. These are the nodal points of human cognition. In turn, legal ethics as a certain social phenomenon acts as a kind of moral shell of interpersonal relations. Therefore, it is designed to humanize and enliven the appropriate content of behavior that is punishable by law, and therefore to facilitate the ways of mutual understanding. The research and cognitive specificity of legal ethics lies precisely in the fact that, on a certain level of its own evolution, it does not possess the appropriate scientific criteria that would allow affirming or refuting certain results of scientific research.

Such ethical categories as good and evil, duty, moral responsibility, justice, meaning of life, happiness, honor, dignity, conscience, shame, remorse are mentioned and analyzed, and it is shown how they correlate with the philosophy of law.

Key words: philosophy of law, good and evil, duty and moral responsibility, justice, meaning of life, happiness, honor, dignity, conscience, remorse.

Постановка проблеми. Осягнення проблеми походження моралі та її ролі у житті суспільства допоможе нам краще зрозуміти взаємозв'язок моралі і філософії права. У цьому контексті зазначимо, що мораль і право виникли у відповідь на визначені соціальні потреби і продовжують служити регуляторами відносин у суспільстві, погоджуючи інтереси окремої особистості з інтересами спільнот і суспільства в цілому. З цього приводу В. Лозовой зазначає, що: «Мораль виступає як внутрішній регулятор діяльності та поведінки людини і базується на почуттях обов'язку, совісті, справедливості тощо. Право – зовнішній регулятор, який може застосовувати примус, обмеження, а то й ізоляцію індивіда чи угруповання. Авторитет права легітимізує повноваження на примус» [2, с. 8]. У свою чергу етичні категорії відображають ту сторону суспільних відносин, яка пов'язана з поведінкою

людей, з їхнім відношенням один до одного, до суспільства, держави, родини, колективу з погляду добра й зла, боргу, честі, справедливості тощо. Відтак сьогодні актуальною є проблема тлумачення філософії права саме кризь призму основоположних етичних категорій.

Стан дослідження. Зазначеною проблематикою займалися такі провідні зарубіжні та вітчизняні науковці як Й. Гессен, Г. Кельзен, Г. Маркузе, В. Бабкін, В. Бачинін, М. Громовчук, О. Зайчук, О. Петришин, П. Рабінович, І. Євхутич, В. Лозовой, Л. Сідак та інші.

Метою статті є аналіз філософії права через низку стрижневих етичних категорій.

Виклад основних положень. Проблема кооперації філософії права та етики особливо активно проявляється в умовах сучасного суспільства. У цьому контексті І. Євху-

тич зазначає: «Особливе місце у формуванні духовності особистості, її свідомості і культури, активної життєвої позиції належить праву і моралі, які є найважливішими соціальними регуляторами, включеними в систему суспільних відносин, цілеспрямовано впливають на її розвиток та вдосконалення» [1, с. 11]. А говорячи про основні етичні категорії потрібно зазначити, що окрім добра та зла зазвичай згадують такі категорії як обов'язок, моральна відповідальність, справедливість, сенс життя, щастя, честь, гідність, совість, сором, розкаяння. Тож коротко розглянемо перелічені категорії. Перш за все наголосимо на тому факті, що вищою цінністю моральної свідомості є ідея добра. Від розуміння добра залежить принципове спрямування усієї системи етичних поглядів. Категорія добра має тісний зв'язок із поняттям блага.

В історії етики висувалися різноманітні підходи та концепції щодо розуміння сутності добра. Можна виділити гедоністичні теорії добра (від гр. *hedone* – насолода) відповідно до яких вищим, або єдиним добром вважається задоволення. Частково перехреснується з гедоністичною концепцією добра утилітаристична (від лат. *utilitas* – користь, вигода) яка робить більший наголос на розмежуванні цілей і засобів, але саму користь нерідко тлумачить теж як задоволення, або відсутність страждань. Давньогрецький філософ і мораліст Епікур висунув евдемоністичну концепцію морального добра (від гр. *eudaimonia* – щастя, блаженство) відповідно до якої сутністю добра й вищим принципом моральної поведінки проголошується щастя. З точки зору Епікура щастя не можна досягти, не подолавши прагнення до чуттєвої насолоди. Щасливе життя передбачає розумне самообмеження, свободу волі, духовне самовдосконалення, жадобу пізнання, безкорисливу дружбу.

Широкої популярності наприкінці XIX – початку XX ст. набула еволюціоністична етика, яка ототожнювала моральне добро з «більш високим» ступенем розвитку, причому сам розвиток поставав головним чином у біологічному його аспекті.

Існують також метафізичні теорії моральності. В їх основі лежать припущення про позаемпіричну, надчуттєву природу й зміст вищих моральних цінностей. Взірцем подібних теорій може бути вчення І. Канта про категоричний імператив. Добро у нього постає як атрибут автономної моральної волі.

Отже добро є одним із найзагальніших імперативно-оцінювальних понять моральної свідомості, категорія етики, у якій виражається позитивне моральне значення явищ суспільного і морального життя у їх співвіднесеності з суспільством і моральним ідеалом.

У свою чергу зло як моральна категорія також має багато тлумачень. Під моральним злом розуміється усе те, що перешкоджає єднанню людей, гармонізації суспільних відносин. Це насильство і злочинність, скупість і грубість, байдужість до інтересів людини і суспільства, крайні форми егоїзму, агресивності, підлість. Зло є одним з основних понять моральної свідомості і така категорія етики, у якій відбиваються негативні аспекти суспільного та морального життя людей.

Ще одна категорія моралі – обов'язок. Обов'язок – це сукупність певних моральних зобов'язань людини перед суспільством. Він виступає як нормативна категорія, що регламентує соціальні обов'язки котрі повинен виконувати індивід у силу суспільної необхідності. Обов'язок – вища моральна зобов'язаність, що стала внутрішньою якістю і стимулом вільної поведінки особистості, це органічна необхідність, що узгоджує особисті й суспільні інтереси.

Розуміння морального обов'язку завжди пов'язується з добровільністю, чи дією за внутрішнім переконанням. Обов'язок, виконуваний через страх чи заради винагороди, втрачає статус морального обов'язку. Звідси випливає висновок, що обов'язок людини – їти шляхом добротності, робити добро іншим людям, чинити за совістю, протистояти злу не

тільки згідно з вимогами суспільства, а й згідно з внутрішніми переконаннями. Індивід, котрий не прийме до уваги цей зміст морального обов'язку може бачити у ньому лише примус.

Категорія відповідальності характеризує суб'єкт з точки зору виконання ним конкретного практичного завдання, морального обов'язку. Моральна відповідальність розуміється як визначення відповідної поведінки, дій, обов'язку, з урахуванням об'єктивних обставин і можливостей їх виконання. Відповідальність означає, що людина бере на себе обов'язки і готова вільно їх виконувати у міру своїх сил і можливостей, а також відповідати перед суспільством, спільнотою, іншими людьми і перед собою за свої моральні погляди, ціннісні орієнтири, зміст своїх дій.

Категорія відповідальності, у свою чергу, тісно пов'язана з уявленнями про свободу людини, адже, не володіючи свободою, людина не була б у змозі відповідати за свої вчинки. Вони тоді виступали б як вираження чужої волі, або як результат «сліпого» випадку.

Категорія справедливості фіксує саме той належний порядок людського співжиття, який має бути встановлений внаслідок відповідального виконання людьми свого обов'язку. Категорія справедливості передбачає не лише оцінку того чи іншого єдиного явища, а певне співвідношення кількох моментів, між якими й потрібно встановити етичну відповідальність. Що стосується міжлюдських стосунків, суспільного життя та сенсу життя загалом, справедливість ратує за етично обґрунтований розподіл благ між людьми. Таким чином в етику вводиться уявлення про суспільство як певного роду системний об'єкт.

Якщо узагальнити історію стичної думки, то можна прийти до висновку, що існують три основні точки зору відносно сенсу людського буття. Перша точка зору системно була викладена мислителями епохи Відродження. Її суть полягає у тому, що людина повинна шукати сенс життя в діяльності. Але діяльність може бути направлена як на добро, так і на зло. Сучасні глобальні проблеми людства показують, що навіть осмислена, позитивна діяльність, може привести людство до самознищення.

Друга точка зору щодо осмислення сенсу життя передбачає пошук у зовнішньому світі, або ж у духовній сфері якихось готових ідеалів, які мали б заздалегідь визначити людське життя, тим самим надаючи йому певної осмисленості. Прихильники даної концепції вважають, що прожити своє життя «недаремно» – значить присвятити його неухильній реалізації того чи іншого попереднього задуму. У цьому плані людина свідомо підпорядковує своє життя реалізації тих чи інших зовнішніх настанов, здобуваючи певне внутрішнє полегшення разом з відчуттям осмисленості власного існування.

Неважно переконатися, що як перша, так і друга позиція позначаються рисами довільності. Тому реальною альтернативою (третя точка зору) тут може бути лише перехід до діалогічної концепції осмислення людського буття, заснованої на визнанні множинності можливих осмислюваних центрів і відкритості щодо їхнього впливу. Така концепція орієнтує на спілкування з іншими людьми, із цінностями своєї та інших культур, зі світом загалом.

Високою метою життя людини є досягнення нею щастя. Це явище фіксує міру задоволеності людини своєю життєвою метою, оцінку досягнутого порівняно з тим ідеалом, який вона вільно обрала як орієнтир власного існування. Практика дає нам дуже багатий спектр поглядів на цей феномен: змістовна цікава праця, спілкування з цікавими особистостями, сім'я, кар'єра, слава тощо. Мету життя визначають два основних чинники: зовнішній і внутрішній. До першого належить рівень матеріального добробуту, економічне і політичне становище людини, її статус у колективі, сім'ї, характер трудової діяльності, захоплення. До внутрішніх факторів можна віднести розум, волю, характер і такі моральні якості як совість,

честь, людська гідність. Щастя залежить від активної життєвої позиції людини. Його потрібно вміти шукати і знаходити, ставлячи перед собою оптимальні цілі. Крім того, варто пам'ятати, що щастя має біля себе свою постійну тінь – нещастя, а отже страждання. Що через переборення нещастя знову досягається щастя і так упродовж усього життя. Щастя може бути тривалим, але ніколи не буває постійним і незмінним. Щастя проявляється в динаміці, в прагненні до ідеалів, до бажаної мети, а не в заспокоєності, достатку, комфорті.

Відтак будь-яке цивілізоване суспільство має забезпечити для своїх членів головні об'єктивні компоненти які допоможуть зробити їхнє життя щасливим. Щоб бути щасливою, людина не повинна відчувати недостачі як фізичних, так і духовних насолод. Відчуття загального сенсу життя, існування мети і прагнення до неї робить життя людини організованішим і щасливішим. Відсутність об'єктивних соціальних суперечностей, внутрішня і зовнішня гармонія виступає одним з гарантів щасливого життя. А можливість якнайповніше реалізувати власні потреби і бажання робить людину щасливішою.

Честь як форма самосвідомості санкціонує моральний статус людського індивіда, стандарт його оцінки згідно з приналежністю до тієї чи іншої групи людей – соціальної, професійної, національної, за тими, або іншими конкретними уподобаннями. Людина честі повинна піклуватися не лише про себе, а й про репутацію групи до якої вона належить.

Упродовж історії суттєвий зміст домінуючих у суспільстві кодексів честі неодноразово змінювався, але чимало елементів уявлення про честь зберігають відносно сталість. Сучасною рисою морального прогресу є те, що належність до людей честі визначається вже не зовнішніми ознаками, а покликом серця, вихованням, волевиявленням самої особистості. Втім, найпоказовішим для історії людської моральності останніх століть є те, що ідея честі загалом поступається своїм місцем у системі моральних пріоритетів ідеї людської гідності.

Моральна категорія людської гідності висвітлює інший, протилежний полюс моральної самосвідомості. Вона утверджує принципову цінність індивіда як представника людства, саме цим і визначається моральний стандарт його самооцінки.

З іншого боку, проблема гідності – це й проблема забезпечення поваги до кожного індивіда, його людських прагнень і прав з боку інших людей та суспільства загалом. Отже гідність людини визначається її об'єктивними якостями і за цією ознакою гідна поваги та людина, яка є носієм моральних та інших позитивних людських чеснот.

На сторожі морального обов'язку людина ставить совість. У свою чергу вона є автономною, тобто незалежною від думки оточуючих. Совість – це здатність людини здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формувати для себе моральний обов'язок і виконувати його.

Реальна людська совість є не лише наглядцем при моральному законі, а й автономною духовною інстанцією, що виходить із власних підстав. Вона дає змогу людині тверезо оцінювати реальні умови виконання загальних норм моралі і разом з тим – усвідомлювати власні неповторні моральні зобов'язання, що надбудовуються над етичними законами.

У совісті рішення, дії та оцінки співвідносяться не з думкою, або очікуванням оточуючих, а з обов'язком. Совість виконує запобіжну та регулятивну функцію. Найінтенсивніше й найвиразніше совість виявляє себе в негативних переживаннях особистості – душевному дискомфорті, неспокої, тривозі. Совість не обмежується тим, що вимагає практичних справ, які б відповідали духовним переконанням особистості. Совість наполягає на більшому – на практичному перетворенні самої цілісності духовного буття, реалізації його як дійового чин-

ника моральної присутності людини у світі. Суттєвими напрямами цього практичного перетворення, що визначають якісні зміни людського ставлення до світу внаслідок роботи совісті, є сором і розкаяння.

Становлення почуття сорому стало першою ознакою якісної відмінності людини від тварини, на тій підставці, що тварини не мають сорому. Соромно бути нечесним, підступним, зрадливим, адже своїми якостями їх носій соромить увесь людський рід. Таким чином сором неминуче передбачає людську самооцінку, суд «Я» над самим собою. Це переживання тим гостріше, тим більше відповідає власному призначенню, чим глибше у ньому задіяна цілісність моральної вдачі особистості. Людина, яку охоплює сором, завжди перебуває неначе наодинці із собою і в той же час ніби оцінюється із зовні. Сором втілює певний моральний стан особистості, певну внутрішню засвоєну ситуацію зустрічі з іншим, чужим «Я».

У почутті морального сорому ми ніби вбираємо у своє ество погляд інших людей. Бачимо і судимо себе їх очима. Саме завдяки цій людській відкритості гостре почуття сорому не може бути порівняне ні з яким болем.

Таким чином, як моральне самовідторгнення особи, сором найгостріше вражає людину у точці її щонайбільшого життєвого зацікавлення. Саме на вістрі наших утаємничених помислів нагромаджується свого роду критичний матеріал для даного почуття. Хоч би яким випадковим збігом обставин було викликане те, або інше конкретне відчуття сорому, йому притаманна властивість поширюватися аж до самих глибин нашого внутрішнього життя.

Якщо сором є глибоко внутрішнім переживанням людини, то розкаяння – це акт глибокого перегляду особистістю власної поведінки. Розкаяння ніби доповнює сором і є виправленням духовної похибки на основі внутрішньої переорієнтації людської особи. Людина яка розкалася, мусить спокутувати свої провини – відробити, вистраждати, відчуті хоча б умовний еквівалент заподіяної шкоди. Нарешті, кінцеве виправдання особи, що спокутувала, називається спокутою. Для розкаяння і спокути потрібна духовна мужність. Але такий вчинок ніколи не буває марним. Він знімає напруження злої пам'яті, ліквідує зародки майбутніх непорозумінь і конфліктів між людьми. Він повертає душу до творчого пошуку добра у самій собі й у світі, що оточує нас.

Спільним для моралі і права є те, що їх норми виражають волю, спрямовану на встановлення і підтримку дисципліни і порядку у суспільстві. Для цього як засіб використовуються різні форми примусу. В суспільстві переконання – основний засіб впливу на людей. Але життя суспільства пов'язане із необхідністю вирішувати завдання, відмінні і навіть такі, що суперечать інтересам окремої людини. Тому коли недієвим є переконання, держава і суспільство застосовують примус.

Зупинимось також на відмінностях застосування морального і правового примусу. Відмінність моралі і права в тому, що право передбачає кодифікацію чинних законів і норм. Чинне законодавство постає як скінченна кількість чітко визначених законів, норм. Це забезпечує достатньо легку процедуру перевірки їх фактичного виконання, адекватного тлумачення.

Висновки. Насамперед зазначимо, що з точки зору логіки та історії право не таке об'ємне за змістом поняття, як мораль. Право як соціальний регулятор немов би «вибирає» з маси етичних вимог найбільш значимі для стабільного функціонування держави (суспільства) і надає їм загальнообов'язковий характер. Право немовби відсікає ті можливі варіанти вирішення ситуації морального вибору які несуть потенційну загрозу для існування держави і суспільства загалом.

Таким чином право сприяє утвердженню ідеалів добра і справедливості у суспільстві. Судові та інші правозастосовні органи, даючи юридичні оцінки, звертаються до

відповідних моральних норм. Як показує історія, в правових нормах безпосередньо закріплюється зміст моральних норм, відображаються моральні цінності, а їх дієвість підсилюється юридичними санкціями. Тож право стає на захист моральних підвалин людського життя.

Отже суспільство – це певна соціальна система, що включає людей та їх об'єднання, у процесі взаємодії яких виникають ті чи інші відносини, що потребують упорядкування, яке здійснюється завдяки спеціальним регуляторам. Такими регуляторами є відповідні соціальні норми, а саме: релігійні, моральні, правові, політичні, економічні,

корпоративні, звичаї тощо. Усі вони тісно пов'язані між собою, але особливе місце серед них займають право та мораль [3]. Морально-етична складова правових норм обумовлює їх ефективність, рівень правосвідомості громадян. Очевидним також є те, що право повинно узгоджуватись з моральними поглядами суспільства які своєю чергою виражаються через такі категорії етики як добро і зло, обов'язок і моральна відповідальність, справедливість, сенс життя, щастя, честь, гідність, совість, розкаяння. Відтак, впливаючи на процес правозастосування, мораль сприяє зміцненню громадянського порядку в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євхутич І. М. Мораль і право – взаємопов'язані і взаємопроникаючі системи регуляції суспільного життя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2012. С. 10–19.
2. Лозовой В. О. Мораль і право як регулятори діяльності й поведінки соціальних суб'єктів. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р.* / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2019. С. 7–10.
3. Сідак Л. М., Метеджи Д. Ю. Мораль і право як головні регулятори суспільних відносин в системі національного виховання. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р.* / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2019. 200 с.